

הרב עדו רכניץ

מעמדם ההלכתי של בתי המשפט

מבוא

מעמדם ההלכתי של בתי המשפט של מדינת ישראל הוא סוגיה שנדונה על ידי הפוסקים מאז הקמת המדינה ועד ימינו. ברקע הדיון קיימות ההלכות העוסקות בבתי משפט של לא-יהודים, וזאת לעומת בתי המשפט של מדינת ישראל, שדנים על פי חוקים שחוקקו יהודים בכנסת, והשופטים בהם גם הם ברובם יהודים. במאמר זה נדון בשיטתו של מו"ר הרב יעקב אריאל בסוגיה זו, תוך השוואה לעמדותיהם של פוסקים אחרים. בדיון נבחין בין שיפוט בדיני ממונות (המכונה גם התחום האזרחי) לבין שיפוט בדין הפלילי.

א. שיפוט בדיני ממונות

לגבי התדיינות בפני שופטים לא-יהודים כתב הרמב"ם דברים חריפים ביותר (רמב"ם הל' סנהדרין פכ"ו ה"ז):

כל הדין בדיני גויים¹ ובערכאות שלהן אף על פי שהיו דיניהם כדיני ישראל הרי זה רשע וכאילו חרף וגדף והרים יד בתורת משה רבינו שנאמר: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, לפניהם ולא לפני גויים, 'לפניהם' ולא לפני הדיוטות. וכך נפסק גם ב'שלחן ערוך'². בעקבות זאת נדונה שאלת מעמדם של בתי המשפט של מדינת ישראל. עמדת השופטים הדתיים הייתה שאין איסור בהתדיינות בפני בתי המשפט של מדינת ישראל, שהיא מדינה יהודית, וכך כתב השופט יעקב בזק (תחומין ב, עמ' 524), בתגובה למאמרו של הרב יעקב אריאל:

ההלכה כנגד ערכאות של גויים כפי שהיא מופיעה בתלמוד וברמב"ם ובשולחן ערוך מכוונת בפירוש אך ורק נגד ההליכה לבתי דין של השלטון הזר תחת להזדקק לבית-הדין של הציבור היהודי; אין היא דנה כלל בשאלת מהות הדין עצמו שלפיו דנים, אדרבה, היא מדגישה כי אפילו אם בית הדין הנכרי דן על-פי דיני ישראל, אסור להזקק אליו. דומה, כי אפשר לומר בבטחון מבחינה זאת כי בית דין של ישראל הדין על-פי משפט נכרי עדיף על בית-דין נכרי הדין לפי משפטי ישראל...

1. כך על פי גרסת מפעל משנה תורה, וזאת בניגוד לדפוסים שבהם כתוב 'עכו"ם'.
2. שו"ע, חו"מ סי' כו, סעי' א.

לעומת זאת עמדת כל הפוסקים (כמעט) הייתה שיש איסור להתדיין בפני בתי המשפט של מדינת ישראל בדיני ממונות, משום שהם שופטים על פי חוקים המתעלמים מחוקי התורה.³

בדבריהם התמודדו הפוסקים עם הטענה שבתי המשפט הם בגדר 'ערכאות שבסוריא', כאשר הכוונה לערכאות שיפוט שהוקמו במקום שבו לא היו תלמידי חכמים. ערכאות אלה הוגדרו כך על ידי הרמ"א (חו"מ סי' ה, סעי' א):

ועירות שאין בהם חכמים הראוים להיות דיינים, או שכולן עמי הארץ, וצריכים להם דיינים שישפטו ביניהם שלא ילכו לפני ערכאות של עובדי כוכבים, ממנים הטובים והחכמים שבהם (לדעת אנשי העיר), אע"פ שאינם ראויים לדיינים, וכיון שקבלו עליהם בני העיר אין אחר יכול לפוסלן. וכן כל צבור יכולין לקבל עליהם בית דין שאינם ראויים מן התורה (ב"י בשם תשובת הרשב"א).
כנגד הטענה שבתי המשפט הם בגדר 'ערכאות שבסוריא' כתב ה'חזון איש' (סנהדרין סי' טו, ד):

ואע"ג דליכא ביניהם דין שידין ע"פ משפטי התורה ומוכרחים להימנות בעל שכל מוסרי האדם, אינם רשאים לקבל עליהם חוקי העמים או לחוקק חוקים, שהשופט כל דין שלפניו לפי הנראה אליו זהו בכלל פשרה ואין ניכר הדבר שעזבו מקור מים חיים לחצוב בורות נשברים, אבל אם יסכימו על חוקים הרי הם מחללים את התורה ועל זה נאמר אשר תשים לפניהם – ולא לפני הדיוטות...

כלומר גם במקום שבו אין תלמידי חכמים, ניתן להקים ערכאות שידונו אך ורק בדרך של פשרה ללא חוק קבוע. זאת כיוון שחקיקת חוק המתעלם מן התורה היא אסורה. מכאן, כיוון שבמדינת ישראל השיפוט נעשה על פי חוקים קבועים – הדבר אסור, ולכן מעמד בתי המשפט הוא כשל 'ערכאות של הדיוטות', דהיינו ערכאות שאינן כוללות דיינים מוסמכים.⁴ חשוב להדגיש שה'חזון איש' לא כינה את בתי המשפט 'ערכאות של גוים' ובוודאי לא 'ערכאות של עכו"ם'.

גם הרב שאול ישראלי הבחין בין איסור להתדיין בפני גויים לבין האיסור להתדיין בפני הדיוטות ב'צומת התורה והמדינה' (ח"א עמ' 321, הערה 2):

כי מה שכתב [הרמב"ם] שזה חירוף וגידוף ומרים יד וכו' זה הולך רק על דן לפני עכו"ם... אלא ודאי אין בהדיוטות משום חירוף וגידוף ואין שם אלא מצד גזל שאין הכרעתם הכרעה...

3. מקור מובהק לכך ישנו בשו"ת הרשב"א ח"ו, סי' רנד, שכתב: 'שלא הניחה תורה את העם שהוא לנחלה לו על רצונם שייקרו את חקות הגויים ודיניהם ולא עוד אלא אפי' לעמוד לפניהם לדין אפי' בדבר שדיניהם כדן ישראל'. רוצה לומר, ברור שישנו איסור להתדיין על פי חוקי הגויים; החידוש הוא שאסור גם להתדיין בפני שופטים לא-יהודיים.

4. מבלי להאריך נציין כי המונח 'ערכאות שבסוריא' מקורו בגמרא, סנהדרין כג, ע"א, ואת הגמרא ביאר המאירי, שם, שמדובר בערכאות שדנות 'לאומד הדעת ובחקים ונימוסים', כלומר גם על פי חוקים קבועים. החזון איש לא הוטרד מכך, כיוון שהמאירי 'נעלם' לתקופה ארוכה ממסורת הפסיקה ולדעת החזון איש אין לפסוק על פיו.

כלומר בהתדיינות בפני הדייטות ישנו איסור גזל, כאשר אדם מקבל ממון ללא החלטה של ערכאה מוסמכת. לעומת זאת בהתדיינות בפני גויים ישנו איסור חמור נוסף שהרמב"ם הזכיר בדבריו הקשים.

הרב יעקב אריאל עסק בהרחבה בעניין זה, וגם הוא פסק שישנו איסור לתבוע ממון בבתי המשפט, אולם ישנם כמה הבדלים בין דבריו לבין דברי ה'חזון איש' והרב ישראל: וכך כתב הרב אריאל במאמרו בתחומין ('המשפט במדינת ישראל ואיסור ערכאות', תחומין א, עמ' 327):

יהודי דתי היודע על קיומו של משפט התורה ועל מציאותם של תלמידי חכמים יודעי דת ודין, ובכל זאת מעדיף להישפט לפני הדייטות אלו, שמחמת אונסם כופרים בתורה, נחשב למחרף ומגדף ולמרים יד בתורת משה, ואיסורו חילול ה' מדאורייתא ודינו כהולך לערכאות של נכרים.

הרב אריאל תולה את האיסור בכך שישנם דיינים שניתן לדון בפניהם על פי דין תורה (כפי שעולה מפשט דברי הרמ"א שהובאו לעיל), ולכן אין זה המצב המאפשר לפנות ל'ערכאות שבסוריא' שנועדו למצב שבו אין תלמידי חכמים. מסקנתו היא שהתדיינות בפני בתי המשפט דינה כדין התדיינות בפני גויים.

הרב אריאל הרחיב בעניין זה במאמר מאוחר יותר וכתב⁵ שאיסור התדיינות בפני גויים הוא איסור תורה, ולעומת זאת התדיינות בפני הדייטות בימינו, לאחר שבטלה הסמיכה, הוא איסור דרבנן. לכן, במקום שבו אין תלמידי חכמים, אין איסור ומותר להתדיין בפני 'ערכאות שבסוריא'. עם זאת כאשר ישנה התנכרות לתורה, אזי גם דיון בפני הדייטות הוא איסור תורה, ואלו דבריו (באהלה של תורה א, עמ' 121):

כשמדובר בהדייטות המתנכרים לתורה באופן שיטתי ומעדיפים במוצהר דין נוכרי על פני דין תורה – איסור השפיטה בפניהם יהיה מן התורה. יתכן שהם עצמם, משום שהם תינוקות שנשבו, ולא גילו מעולם את המאור שבתורה ולא יודעים כלל על קיומו של משפט התורה – אין כוונתם למרוד בתורה בזדון. אך יהודי דתי, היודע על קיומו של משפט התורה... ודינו כהולך לערכאות של נכרים.

דהיינו בגלל ההתנכרות של המדינה לחוקי התורה, דין בתי המשפט של מדינת ישראל כדין ערכאות של נכרים. איסור זה חל דווקא על מי שמודע להלכה המחייבת להתדיין בבתי דין של תורה, קרי על הציבור הדתי.

בשולי הדברים נעיר שתי הערות:

האחת, כדי ללמד זכות על ישראל, יש להזכיר את עמדתו החריגה של הרב שלמה גורן שכתב שבסמכות השלטון להקים מערכת משפט אזרחית במסגרת 'משפט המלך', ואלו דבריו (תורת הפילוסופיה, עמ' 61):⁶

משפטי המלוכה – הם חוקי המלוכה או המדינה, שהתורה העניקה לשולטים סמכות, או יותר נכון, שהעם העניק להם סמכות ברשות התורה, לחוקק חוקים

5. שו"ת באהלה של תורה א, סי' ט, עמ' 120.

6. וכן במאמרים נוספים שפרסם.

ולקבוע עונשים, וכן למנות מערכת שיפוטית עצמאית הממונה על ביצוע יעיל של חוקים אלה.

הרב גורן הסיק מדברי הר"ן שלמלך יש סמכות להקים מערכת משפט מקבילה לזו התורנית. הרב גורן נשאר בודד בעמדתו, ובכל זאת ייתכן שכך ניתן להסביר את התנהלות חלק מהציבור הדתי ביחס לבתי המשפט.

ההערה השנייה, מגמתה הפוכה. גם השופט בזק במאמרו האמור כתב במפורש כי המצב הקיים איננו המצב הרצוי (תחומין ב, עמ' 524):

'בזאת לא באתי חלילה לטעון כי מצב רצוי הוא שבתי דין של ישראל ידונו לפי משפט נכרי. לא מיניה ולא מקצתיה!

רוצה לומר, אין ויכוח כי המצב הרצוי והטוב הוא שהתדיינות בדיני ממונות תהיה בבית דין של תורה, וכך נוהגים הלכה למעשה רבים – דתיים, מסורתיים ואף חילוניים.

ב. שיפוט בדין הפלילי

בעניין שיפוט בדין הפלילי כתב הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פ"ב ה"ד):

וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהן שאינן מחוייבים מיתת בית דין אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם הרשות בידו, וכן אם ראו בית דין להרוג אותן בהוראת שעה אם היתה השעה צריכה לכך הרי יש להם רשות כפי מה שיראו.

דהיינו בסמכות המלך להעניש רוצחים אף שלא על פי דין תורה.

בהמשך לכך פסק הראי"ה קוק שלמדינת ישראל הסמכות של מלך ישראל (שו"ת משפט כהן, ס' קמד):

וחוץ מזה נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה.

ומכאן מקום למתן סמכות הלכתית למערכת המשפט הפלילית של מדינת ישראל, ואכן זו עמדתם של הפוסקים הציוניים.⁷

בין הפוסקים הציוניים הייתה מחלוקת אם גם החקיקה הפלילית צריכה להיעשות ברוח התורה. הרב יעקב אריאל סבר כך, ואלו דבריו (הרב יעקב אריאל, באהלה של תורה, ד, טו, עמ' 133):

מסתבר שגם אילו היינו דנים על פי דין תורה היה מקום לתקן תקנות על מנת לגדוע את זרועם של בעלי זרוע והיה מקום להעניש את הגנב גם בעונש מאסר. אלא שלדעת הגאון הרב משה פיינשטיין אילו היו תלמידי חכמים מתקנים את התקנות היו מעדיפים, על פי כוונת התורה, את טובת הגנב על פני טובת החברה,

7. רבים מהפוסקים החרדיים פסקו כי פנייה למערכת המשפט הפלילית הישראלית היא בגדר מסירה לגויים, המותרת רק בתנאים מסוימים, ראו בעניין זה את תשובות הפוסקים המובאות בישורון טו (תשס"ה).

כלומר עדיף שהגנב יקבל את רכושו חזרה בצירוף קנס מאשר עונש מאסר לגנב. כך משתמע מדין גנב האמור בתורה...

דהיינו המצב הרצוי הוא חקיקה פלילית ברוח התורה, כגון העדפת עונש בדמות פיצויים על פני עונשי מאסר המקובלים במערכת הקיימת. בהמשך הוא אומר במפורש שהמשפט הפלילי במדינת ישראל 'אינו לרוחנו'.⁸

בדומה לכך כתב הרב אליעזר וולדינברג שרצוי היה שהשיפוט הפלילי יהיה גם הוא בבתי דין תורה (ציץ אליעזר חי"ט, סי' נב):

בודאי שאלת כבודו בשאלה הנוספת בנוגע לדין מוסר היא לא בנוגע למסירה אפילו בערכאות של ישראל, דבכהאי גוונא נראה דבודאי מותר מכיון שהמציאות היא שכהיום אין כח בית דין לדון על כך.

לדבריו רק בדיעבד, כיוון שאין לבתי דין תורה סמכות בתחום הפלילי, מותר לפנות למערכת הפלילית הקיימת. זו גם הייתה עמדת הריא"ה הרצוג שכתב שרצוי היה שהדין הפלילי ייעשה גם הוא בבתי דין של תורה על בסיס תקנות, אולם הוא עצמו הודה שרוב חכמי זמנו העדיפו שהעניין יימסר לבתי משפט אזרחיים, כפי שהיה מקובל ברבות מההילות ישראל.⁹

לעומת כל זאת לא מצאנו בדברי הרב דב ליאור הסתייגות עקרונית מהמשפט הפלילי הקיים (דבר חברון ג, עמ' קצט):

במשפט הפלילי – שזהו התחום שבין האדם למדינה, כגון, אדם שעבר על המהירות המותרת, בנה שלא לפי חוקי הבניה, לא שילם מס הכנסה או עבר עבירה אחרת, ודאי שמותר לך לשפוט לפי חוקי המדינה כי למלכות יש חוקים אחרים ולצורך תיקון המדינה מותר, שהרי זוהי המהות של 'דינא דמלכותא – דינא'.

אם כן, מחלוקת לפנינו אם יש לקבל את המערכת הפלילית הקיימת רק בדיעבד או שמא גם לכתחילה.

סיכום

עמדתו של הרב יעקב אריאל בשאלת היחס למערכת המשפט הקיימת במדינת ישראל היא מסויגת. הרב אריאל פסק שישנו איסור חמור על יהודי דתי לפנות למערכת זו בתביעת ממון, כיוון שהמערכת הקיימת מתנכרת לתורה ולמשפטיה. פוסקים אחרים סברו שיש בכך איסור, אך לא איסור חמור כפי שיש בפנייה למערכת משפט של גויים. בנוגע לתחום הפלילי עמדת הרב אריאל היא שבדיעבד יש סמכות למערכת המשפט הקיימת. לעומתו כתב הרב דוב ליאור שהדבר מותר ללא הסתייגות.

8. וראה עוד מאהלי תורה (תשע"ח), ח"א עמ' 221–226 ובפרט עמ' 222; שם ח"ב, עמ' 103–104.
9. הריא"ה הרצוג, תחוקה לישראל ע"פ התורה א, עמ' 55, 173.

דבריו של הרב אריאל בסוגיה זו משקפים את העמדה ההלכתית המוסכמת הרואה בקיומה של מערכת משפט על פי התורה את אחד היסודות החשובים במימושה של תורת ה', וכך כתב על כך רבי יעקב בעל הטורים (פתיחה לטור חו"מ):
ולא חרבה ירושלים ולא גלו ישראל אלא על שבטלו המשפט... ובמשפט עתידה לפדות דכתיב 'ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה'... והוא מקרב הגאולה דכתיב שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות והקב"ה חפץ בו יותר מבכל הקרבנות...

